

Isolerade narrativ?

Affektivitet, rumslighet och narrativ etik i Johanna Holmströms Sjalarnas ö

VARJE FÖRSÖK ATT SYNLIGGÖRA det osynliga och ge röst åt de röstlösa, liksom att ompröva, erinra sig och återge de glömdas narrativ, innebär med nödvändighet urval och (om)tolkning. Genom att välja att belysa dessa grupper eller individer, ge akt på deras berättelser och ge företräde åt deras representationer kan författare dekonstruera den makt och de strukturer som ger upphov till det som i första hand blir sett, hört och ihågkommet. Dessa berättelser om marginaliserade – så kallade motberättelser – blir uttryck för motstånd mot mer dominerande narrativ.¹ I kulturella representationer prioriteras ofta berättelser som berättas av grupper som passar in i hegemoniska ideologier framför grupper vars fysiska egenskaper, bakgrunder, förmågor och upplevda värde inte lever upp till socionormativa krav. På detta sätt har litterära verk potential att djupare undersöka de underliggande strukturerna i system av representation eller förtryck. Därmed har de som skriver historia och litteratur, liksom de som studerar sådana ämnen, ett etiskt ansvar – medvetet eller omedvetet – genom sin förmåga att skildra och förmedla upplevelser.²

Den finlandssvenska författaren Johanna Holmström utforskar möjligheterna att berätta om de marginaliserade. Hennes roman *Sjalarnas ö* (2017) är ett motdrag mot dominerande narrativ om psykisk

1. Se Klarissa Lueg, Ann Starbæk Bager & Marianne Wolff Lundholt, "Introduction: What counter-narratives are: Dimensions and levels of theory of middle range", Klarissa Lueg & Marianne Wolff Lundholt (eds.), *Routledge Handbook of Counter-Narratives*, New York: Routledge 2021, s. 4, <http://doi.org/10.4324/9780429279713>.
2. Jfr. Paul Ricoeur, *Oneself as Another*, övers. Kathleen Blamey, Chicago: Chicago University Press 1992, s. 142. Ursprungligen Paul Ricoeur, *Soi-même comme un autre*, Paris: Seuil 1990.

sjukdom, med en särskild koppling till ön Sjalö i Finlands sydvästra skärgård. På ön, som i dag är en turistattraktion, fanns tidigare ett sjukhus för det finländska samhällets utstötta. Sjukhuset grundades 1619 och hyste först spetälska. År 1755 blev det Finlands första statliga sjukhus som tog emot både män och kvinnor, men 1889 gjordes det om till ett kvinnosjukhus som tog emot patienter ända fram till 1944.³ Med denna historia i åtanke hävdar jag att *Sjalarnas ö* för fram narrativ om och av kvinnor som diagnostiserats med psykiska sjukdomar genom att skildra de affektiva känslor och berättelser som uppkommer genom och inom Sjalö som rum. På detta sätt blir ön ett viktigt affektivt nav för berättelserna, och i detta rum kan karaktärerna bevittna, förmedla och, i viss mån, delta i andras upplevelser. Jag kommer också att beakta diagnostiseringsprocessen som en konstruktion som kan ges en ny tolkning. Dessutom vill jag hävda att Holmström erbjuder ett annorlunda perspektiv på upplevelser genom att fokusera på narrativisering av kroppsliga och förkroppsligade känslor, ett perspektiv där kroppen blir en viktig undersökningspunkt i romanen. Därmed frågar jag: Kan litteraturen verkligen ge röst åt samhällets osynliga och förbisedda? Hur uppmuntrar den i så fall läsare till insikt om dessas outtalade berättelser och villkor? Hur arbetar Holmströms roman kritiskt med historiska förhållningssätt till psykisk sjukdom?

Sjalarnas ö fokuserar framför allt på den individuella och kollektiva upplevelsen hos tre kvinnor med olika bakgrunder, som kommer till ön av olika orsaker. Boken är indelad i tre delar (förutom prolog och epilog) med dessa tre huvudpersoner i fokus: Kristina, Elli och Sigrid. Både Kristina och Elli skickas till ön på grund av brott, Kristina för att hon dränkt sina egna barn och Elli för att hon begått rån. Sigrid är en ung sjuksköterska som så småningom hittar en känsla av tillhörighet på ön tillsammans med patienterna där. Deras berättelser korsar varandra på vissa ställen i romanen, men det är Sigrid som befinner sig i korsningen mellan Kristinas och Ellis berättelser. Det finns många andra karaktärer i romanen, av vilka den mest framträdande är Karin, som utvecklar en nära relation till både Sigrid och Elli. *Sjalarnas ö* skildrar de livsberättelser Sjalö omfattar, berättelser som sätter fo-

3. Se Jutta Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Sjalö hospital 1889–1944*, Åbo: Åbo Akademis förlag 2006, s. 19.

kus på upplevelser av psykisk sjukdom. Dessutom skildrar romanen gestalter som görs osynliga, ohörda och obeaktade av samhället, och ställer frågor som: ”Hur glöms en fru, en dotter, en syster eller en mor? Hur kan en levande människa glömmas?”⁴ Genom romanen anknyter Holmström till finländska litterära diskussioner och gestaltningar av kvinnor som diagnostiserats med psykiska sjukdomar och därför förvisats till öar.⁵ Därmed är hennes verk besläktat med de estetiska ambitionerna hos författare som Katja Kallio och Katja Kaukonen.⁶ Deras verk ingår i en bredare rörelse inom den samtida litteraturen där man vill fördjupa sig i det djupt mänskliga inre livet hos människor i och utanför institutioner, samt i utvärdering av dessa institutioner. I detta ansluter sig författarna till namn som Sara Stridsberg och Cormac McCarthy.⁷

EN KORT KOMMENTAR OM HERMENEUTIK

Min forskning bygger delvis på Jutta Ahlbecks argumentation i doktorsavhandlingen *Diagnostisering och disciplinering. Medicinsk diskurs och kvinnligt vansinne på Sjalö hospital 1889–1944*, eftersom Holmström själv hämtar inspiration från verket.⁸ Med denna artikel vill jag ge en tillbakablick på Sjalö som rum, i ljuset av Ahlbecks och Holmströms presentationer av ön och i syfte att nå en förståelse av narrativen och historierna som uppstår där. ”Skönlitteratur berättar inte bara rumsliga berättelser”, som Kristina Malmio och Kaisa Kurikka påpekar; skönlitteraturen ”sätter också rumslighet i rörelse genom att skikta rum och platser i multipla betydelselager”.⁹ Med

4. Johanna Holmström, *Sjalarnas ö*, Helsingfors: Förlaget 2017, s. 224.
5. För vidare diskussion av öar i finländsk litteratur, se Maria Laakso, Toni Lahtinen, Merja Sagulin & Lieven Ameel, *Lintukodon rannoilta: saarikertomukset suomalaisessa kirjallisuudessa*, Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2017. För aktuell diskussion av upplevelser på Sjalö, se Susan Heikkinen, *Pullopastia Seilin saarelta – Potilas numero 43*, Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2020.
6. Se Katja Kallio, *Yön kantaja*, Helsingfors: Otava 2017; Katja Kaukonen, *Saari, jonne linnut lentävät kuolemaan*, Helsinki: WSOY 2020.
7. Se Sara Stridsberg, *Beckomberga. Ode till min familj*, Stockholm: Albert Bonniers Förlag 2014; Cormac McCarthy, *Stella Maris*, New York: Alfred A. Knopf 2022.
8. Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering*.
9. ”fiction does not merely narrate spatial stories”, also sets spatiality into motion by stratifying spaces and places in multiple layers of meanings”, Kristina Malmio &

detta som utgångspunkt vill jag bidra till diskussionen som Ahlbeck och Holmström utvecklat, och komplettera med perspektiv från narrativ hermeneutik. Enligt Hanna Meretoja och Mark Freeman understryker den narrativa hermeneutiken att ”narrativ är en kulturell betydelseskapande praktik” som påverkar vår självförståelse samtidigt som den hjälper oss att se hur våra kognitiva och fantasimässiga liv är kulturellt förmedlade.¹⁰ Lika viktig är tanken att ”hermeneutiskt medvetande” konfigurerar kulturella ideal och ideologier till tolkningar som är formbara genom vidare omtolkningar.¹¹ Mitt mål är inte att ställa min egen diagnos på karaktärerna i *Själarnas ö*,¹² utan att genom en hermeneutisk förståelse och dekonstruktion av diagnoserna undersöka hur dessa är konstruerade. På så sätt utvidgas möjligheten till vidare omtolkning av de livsberättelser och upplevelser som utgör romankomplexet.

I likhet med Ahlbecks diskussion baserar sig min hermeneutiska förståelse av *Själarnas ö* på en Foucaultsk utgångspunkt, där tolkning av upplevelser – särskilt i ljuset av begrepp som ”galenskap” och ”psykisk sjukdom” – ses som socialt förmedlade och påverkade av krafter

---

Kaisa Kurikka, ”Introduction: storied spaces of contemporary Nordic literature”, Kristina Malmio & Kaisa Kurikka (eds.), *Contemporary Nordic Literature and Spatiality*, Cham: Palgrave Macmillan 2020, s. 2, <http://doi.org/10.1007/978-3-030-23353-2>. Översättningar av citat till svenska är gjorda av artikelöversättaren om inte annat anges.

10. ”narrative is a cultural meaning-making practice”, Hanna Meretoja och Mark Freeman, ”Introduction: challenges and prospects of narrative hermeneutics in tumultuous times”, Hanna Meretoja & Mark Freeman (eds.), *The Use and Abuse of Stories. New Directions in Narrative Hermeneutics*, Oxford: Oxford University Press 2023, s. 5, <http://doi.org/10.1093/os0/9780197571026.001.0001>.
11. Hanna Meretoja, ”Narrative and human existence: ontology, epistemology, and ethics”, *New Literary History* 45, 2014:1, s. 103, <http://doi.org/10.1353/nlh.2014.0001>; se också Jens Brockmeier & Hanna Meretoja, ”Understanding narrative hermeneutics”, *StoryWorlds: A Journal of Narrative Studies* 6, 2014:2, s. 4, <https://doi.org/10.5250/storyworlds.6.2.0001>.
12. Här anknyter jag till Anna Ovaskas synpunkter i *Shattering Minds. Experiences of Mental Illness in Modernist Finnish Literature*, Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura 2023, s. II, <http://doi.org/10.21435/sflit.13>. Hon skriver att hennes mål inte är att ställa diagnos på karaktärer, utan att undersöka hur kategoriseringar som ”psykisk sjukdom” fungerar i de texter hon valt och hur karaktärernas ”upplevelser av att gå sönder” bör ses som ”betydelsefulla i sig själva” (”experiences of shattering”, ”meaningful in their own right”).

som i sig själva är tidsligt och historiskt orienterade.¹³ Som jag förstår romanens komplexitet är det dock fruktbart att också röra sig vidare från vad Eve Kosofsky Sedgwick kallar det "Foucaultska paranoida", ett sätt att läsa och en praktik som kan vara begränsad, eftersom den endast ser och betonar tendenser till strukturellt våld och förtryck i olika kulturella uttryck.¹⁴ Ett Foucaultskt sätt att läsa misstänksamt är visserligen fruktbart för att frilägga de lager som påverkar vår förståelse av upplevelser, men med detta i åtanke är det ännu mer produktivt att understryka vad Sedgwick kallar "reparativa praktiker".¹⁵ Dessa praktiker försöker bygga vidare på de möjligheter som ligger bortom det nuvarande strukturella förtryckets oundviklighet, bygga på en känsla av hopp om att framtiden kan vara annorlunda.¹⁶ Med Ahlbecks Foucaultska utgångspunkt i ständig åtanke och genom att arbeta vidare från Sedgwicks reparativa praktik, som bygger på hopp om bättre möjligheter i framtiden, undersöker jag därmed de etiska aspekterna av narrativen i romanen, där socialt osynliga och bortglömda gestalter ges möjlighet att berätta sina egna historier. Detta kommer att belysa den betydelse det affektiva – genom begreppets kroppsliga och emotionella konnotationer – har för cirkulationen och mottagandet av romankaraktärernas livsberättelser och tolkningar av sig själva.¹⁷ Därmed är min förståelse av *Själarnas ö* baserad på en preferens för den sociala aspekten av narrativ och betydelseskapande: detta inbegriper av nödvändighet att vara uppmärksam på hur narrativ kan brukas och missbrukas i utformningen av olika subjektiviteter.¹⁸

13. Se Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering*, s. 18; Hanna Meretoja, "A dialogics of counter-narratives", Klarissa Lueg & Marianne Wolff Lundholt (eds.), *Routledge Handbook of Counter-Narratives*, New York: Routledge 2021, s. 34.

14. Se Eve Kosofsky Sedgwick, "Paranoid reading and reparative reading; or, you're so paranoid, you probably think this introduction is about you", Eve Kosofsky Sedgwick (ed.), *Novel Gazing. Queer Readings in Fiction*, Durham: Duke University Press 1997, s. 11, 21–22, <https://doi.org/10.2307/j.ctv11cw6d8>.

15. "reparative practices". Sedgwick, "Paranoid reading and reparative reading", s. 8, 24–25.

16. Ibid., se också s. 27–28.

17. För en utförligare diskussion och definition av affekt, se t.ex. Melissa Gregg & Gregory J. Seigworth, "An inventory of shimmers", Melissa Gregg & Gregory J. Seigworth (eds.), *The Affect Theory Reader*, Durham: Duke University Press 2010, s. 1, <https://doi.org/10.1215/9780822393047>.

18. Här syftar jag på titeln *The Use and Abuse of Stories*, redigerad av Hanna Meretoja & Mark Freeman.

ATT DIAGNOSTISERA DIAGNOSER

Vi måste vara på vår vakt mot diagnosers kapacitet att påverka livet och att ha svåra konsekvenser för de människor som diagnoserna ställs på. Faktum är att diagnoser, i egenskap av tolkningar, utövar mångskiftande och komplexa funktioner. Å ena sidan kan de ge en förklaring till en individs tillstånd och krämpor. Detta kan ge användbar kunskap om fysiska och psykiska tillstånd, vilket i sin tur så småningom kan erbjuda botemedel och lösningar. Men, å andra sidan föreskriver diagnoser en sociologiskt och historiskt formad dom över ett subjekts levda erfarenhet.¹⁹ Med andra ord utgör de ett narrativt ramverk runt ett subjekts uppfattning och tolkning av sina egna upplevelser, och subjekt kan finna sig vara begränsade enbart till de möjligheter diagnosen erbjuder. Denna insnävning kan ha konsekvenser för agensen – diagnosen dikterar individens potential. I en annan bemärkelse erbjuder diagnosen narrativa manus som individer kan följa om de behöver återopå andra människors sätt att hantera olika tillstånd.

I likhet med denna uppdelning mellan lösning och begränsning låter sig diagnoser, i egenskap av narrativa manus och tolkningar, omtolkas som sådana.²⁰ Jag ställer mig tveksam till att tala om en uppdelning, eftersom de möjligheter en diagnos för med sig inte entydigt är positiva eller negativa för individen. En diagnos har potential att vara både fördelaktig och skadlig för en och samma individ, och balansen mellan fördelar och nackdelar kan lätt påverkas av individens handlingar och reaktioner. Därför måste försiktighet iakttas när man undersöker relationen mellan sådana manus och en individuell upplevelse. För att undvika att förledas av sociala och vetenskapliga föreställningar som kan visa sig vara tomma och irrelevanta för den enskilda livserfarenheten, bör fokus vara på individen och inte på det ordinerade. Som Danielle Spencer påpekar ”utmanar en individs levda

---

19. Jfr. Holmströms diskussion i Marit Lindqvist, ”Vansinniga kvinnor vid vatten – Johanna Holmström har skrivit en roman om hospitalet på Själo”, Svenska Yle 27/8 2017 [uppdaterad 13/9 2022], <https://svenska.yle.fi/a/7-1227439> (hämtad 15/11 2023).

20. Jfr. Bradley Lewis, ”Psychiatric truth and narrative hermeneutics”, Hanna Meretoja & Mark Freeman (eds.), *The Use and Abuse of Stories. New Directions in Narrative Hermeneutics*, Oxford: Oxford University Press 2023, s. 340.

erfarenhet ofta diagnosens status som den enda avgörande texten”.²¹ Till skillnad från artikeln ”Sammanbrott och tillfrisknanden. Kvinnors livsberättelser om psykiska kriser”, där Kirsi Tuohela undersöker till exempel det hon kallar ”det sjuka/depressiva jaget”²² för att analysera hur subjekt återger sina livsberättelser och upplevelser av psykisk sjukdom och kris, kommer min undersökning av *Själarnas ö* att analysera tredjepersonsperspektiv på olika slags upplevelser kring psykisk sjukdom på Själo, samt hur olika livsberättelser i själva verket korsar varandra och påverkar andra personer. Därmed undersöker jag psykisk sjukdom både som levd erfarenhet och som social konstruktion.

En sådan förståelse innebär att den psykiska sjukdomens karaktär som något avvikande är en föreställning som påtvingas oss av samhället.²³ I *Mental Illness and Psychology* konstaterar Michel Foucault att psykisk sjukdom värderas som sjukdom först när den ses som en sådan av en viss kultur.²⁴ Den negativa bilden uppstår i sjukdomens ”relation till ett genomsnitt, en norm”, och sjukdomen ”är marginell till sin natur och står i relation till en kultur endast i den mån som den är en form av beteende som inte integrerats i denna kultur”.²⁵ Foucault menar alltså att begreppet galenskap, i egenskap av något som definieras av samband, inte är stabilt.²⁶ I ljuset av detta kan begreppet galenskap ses som en tolkningsmässig och ”narrativ verksamhet”, något som bygger på sociohistoriska element och väcker frågor om maktens infrastrukturer.²⁷

---

21. ”an individual’s lived experience frequently challenges the status of the diagnosis as an exclusively authoritative text”, Danielle Spencer, ”Narrative medicine: the book at the gates of biomedicine”, Hanna Meretoja & Mark Freeman (eds.), *The Use and Abuse of Stories. New Directions in Narrative Hermeneutics*, Oxford: Oxford University Press 2023, s. 330.

22. Kirsi Tuohela, ”Sammanbrott och tillfrisknanden. Kvinnors livsberättelser om psykiska kriser”, *Historiska och litteraturhistoriska studier* 94, 2019, s. 80, <https://doi.org/10.30667/hls.77646>.

23. Jfr Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering*, s. 40.

24. Michel Foucault, *Mental Illness and Psychology*, Alan Sheridan (övers.), Berkeley: University of California Press 1987, s. 60. För det franska originalet, se Michel Foucault, *Maladie mentale et Psychologie*, Paris: Presses universitaires de France 1962.

25. ”relation to an average, a norm”, ”is marginal by nature and relative to a culture only insofar as it is a form of behavior that is not integrated by that culture”. Ibid., s. 62.

26. Ibid., s. 66.

27. ”narrative activity”, Hanna Meretoja, *The Narrative Turn in Fiction and Theory. The Crisis and Return of Storytelling from Robbe-Grillet to Turner*, New York: Palgrave

Enligt Foucault är våra föreställningar om psykisk sjukdom dessutom på ett liknande sätt en sammansmältning av en föreställningarnas och ideologiernas historia i den mån de påverkas av vår förståelse av levd verklighet.²⁸ Definitioner och diagnoser är därför flytande och kan revideras i samband med historisk rekontextualisering.²⁹ I *Själarnas ö* ser vi ett återbegreppsliggörande av öns rumslighet som annangörande och isolering, en plats där samhället kasserar sina önskade:

Ner till postbryggan leder Lönnallén med bosättningar på bägge sidor. Där bor familjer som aldrig har bott någon annanstans. I flera generationer har de fiskat och brukat och vårdat dem som har råkat befinna sig på ön. Först de spetälska som de försåg med bröd och med säd för brännvin, och sedan de vansinniga som de tog hand om enligt bästa förmåga. Det var som om de hade vant sig vid att vara en slags förvaringsplats för de önskade, så när de sista spetälska dog strax efter den stora ofreden och byggnaderna som hade hyst dem stod tomma, fogade de sig i att ett nytt slags önskade skulle skickas i deras ställe. Och så kom de. De lama, de lytta, de oligofrena, de epileptiska, de blinda, de döva, de monomana, de stumma, de morbida, melankolikerna och neurastenikerna.

Imbecillitas. Idioti. Dementia praecox. Diagnoserna var långt fler men lösningen för dem alla var densamma. Ut skulle de städas. Ut ur kammare, fattighus, kommunalhem, ladugårdar och djurfällor, ner från vindarna, bort från landsvägarna, krogarna och horhusen och in i de nya, fina dårhusen i stället. Först av bägge sorterna men ganska snart bara kvinnor.³⁰

Här återspeglar ön som rumslighet sociohistoriska förhållningssätt där människor med funktionsnedsättningar ses som människor som behöver rensas bort från gatorna, där endast de som passar in utifrån normativa kriterier får röra sig fritt. Det ironiska är att de nya dårhusen och institutionerna beskrivs som ”fina”, i motsats till de sjabbiga

---

Macmillan 2014, s. 7, <https://doi.org/10.1057/9781137401069>.

28. Michel Foucault, *Vansinnets historia under den klassiska epoken*, övers. Carl G. Liungman, Lund: Arkiv 1983. För det franska originalet, se *Folie et déraison: histoire de la folie à l'âge Classique*, Paris: Plon 1961.

29. Se Meretoja, ”A dialogics of counter-narratives”, s. 32.

30. Holmström, *Själarnas ö*, s. 71.

offentliga platser där samhällets utstötta först stängdes in – som om det nya med dessa inrättningar kompenserar för det utanförskap de för med sig. Hur som helst blir ön en ”förvaringsplats för de oönskade” och detta har särskild betydelse för de kvinnliga patienterna, eftersom romanens historiska period innebär framväxten av föreställningar om ”den galna kvinnan”.³¹ Som vi kommer att se nedan blir detta utanförskapets rum i romanen ändå en plats där karaktärerna kan forma affektiva relationer.

AFFEKTIVITETER – TILL OCH MED PÅ ISOLERADE PLATSER

Ett av de sätt på vilka *Själarnas ö* lyfter de oseddas och ohördas narrativ är att fokusera på kroppsliga känslor och upplevelser. Medan de vetenskapliga undersökningarna i romanens historiska period vände sig till kroppen för att få förklaringar på människors inre världar och psykiska sjukdomar, belyser *Själarnas ö* kroppsliga känslor på sitt eget sätt. Vi ställs i romanen inför utsagor från personer med medicinsk auktoritet, såsom följande från doktor Mikander, som efter att ha undersökt Elli påpekar: ”Sambandet mellan dessa vansinnescykler och menstruationen är i de flesta fall uppenbart, och när menstruationen upphör så upphör väldigt ofta också vansinnet.”³² Perspektiv som dessa, som den medicinska vetenskapen ger uttryck för, knyter det kroppsliga till det psykologiska för att sedan komma med förutfattade patologiska slutsatser. Till skillnad från de medicinska auktoriteternas processer ser romanen ändå inte på kroppar utomkroppsligt, utan inomkroppsligt. Med andra ord exponerar romanen inte karaktärernas kroppar och kroppsliga känslor för en extern, preskriptiv förståelse av dem och deras relation till det mänskliga psyket. I stället skildrar *Själarnas ö* försök att förstå hur kroppslig affekt sätts i rörelse inom karaktärerna, som i följande scen, där Kristina återskapar sitt liv med sin älskade, Einari:

Hon har inte gett sig själv lov att tänka på honom på detta sätt tidigare, men det är något med den här kvällen, något med den mjuka

31. Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering*, s. 56; jfr. s. 114, 122.

32. Holmström, *Själarnas ö*, s. 163.

värmen från bastun och den sköna, trötta känslan i kroppen, nakenheten, händerna mot huden, som får henne att gå dit, en längtan, kanske, eller är det blott avståndet, att världen känns så långt borta här i denna lilla bastu mitt i en vinter utan början eller slut, som får honom att framträda så tydligt, som om hon ännu en gång stod där och betraktade honom.³³

Citatet utgör ett exempel på framställningar av känslor som erbjuder en lindrande kontrast till de kärva diktaten från romanens vetenskapliga auktoriteter. Framställningarna bidrar också till att förmänskliga redan komplexa och komplicerade karaktärer och avlägsnar dem från de vetenskapliga framställningarnas stela ramar. Detta slags uppgående i kroppsliga känslor kan också ses som ett av romanens medel för att dekonstruera och decentralisera de maktstrukturer som definierar galenskap. Faktum är att vi har en roman som sätter Kristinas berättelse i rörelse genom beskrivningar av utmattning som blir tematiska för hennes berättelse, beskrivningar som: "Händerna värker. Tröttheten som aldrig lämnar kroppen får tankarna att flyta lika trögt som det svarta vattnet och hon svettas på överläppen. Det är som att ro med djävulen i båten."³⁴

Medan kroppen också kan fixeras med och betraktas genom sociala och historiska betydelser, motstår Holmströms roman konsekvent bestämda sociologiska tolkningar av de kroppar den skildrar.³⁵ I egenskap av scen för samspelet mellan olika tolkningsmässiga faktorer blir kroppen och dess uttryck därför en grogrund för att läsa "patienten' som text", något som i viss utsträckning är produktivt men som också riskerar att skildra patienten som passiv.³⁶ I sin artikel om "patienten som text" drar Stephen Daniel paralleller mellan att undersöka patienter och att läsa litterära texter, där läkare framför allt kan få tillgång till betydelse och förståelse genom patienternas kroppar och berättelser. Daniel skriver: "Betydelsen de hittar är betydelsen hos den individuella människa som är patient".³⁷ Fördelarna

---

33. Ibid., s. 92.

34. Ibid., s. 17.

35. Se Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering*, s. 44.

36. "patient' as text", jfr. Spencer, "Narrative medicine", s. 319.

37. "The meaning they find is the meaning of the individual human being who is the

med att läsa patienten som en text ligger i metoder som tillåter att förstahandsupplevelser av kroppsliga och narrativa berättelser ges företräde i förståelsen av patientens erfarenhet. Att direkt leva sig in i Kristinas och Ellis tillstånd genom deras egna berättelser i stället för de diagnoser bokens medicinska auktoriteter ställt, framkallar en klarare, mer personlig bild av realiteterna i deras levnadsförhållanden och upplevelser. Detta minskar det tolkningsmässiga bullret från diagnoser som för det mesta inte har någon grund i den levda verkligheten hos patienterna på Själo. Att läsa patienterna som text i *Själarnas ö* riskerar dock att frånta dem deras agens, eftersom läsarens blick kan prioriteras högre än patienternas – och de andra kvinnornas – livsberättelser. Att läsa karaktärerna som texter som är symptomatiska för ett system av förtryck och isolering, som särskilt upprätthålls på medicinska grunder, fråntar också karaktärerna en individualitet som för med sig frihet att berätta och att visa sina egna upplevelser ogrumlade av sociala konsekvenser.

Att läsa patienterna och karaktärerna som aktörer i sin egen rätt inbegriper en tendens att lyssna in affektiva upplevelser snarare än att fälla tolkningsmässiga omdömen. Med andra ord låter sig läsarna uppslukas av de empatiska relationer och emotionella band som karaktärernas verbala och kroppsliga narrativ erbjuder snarare än att låta föreskrivna tolkningsmässiga omdömen påverka läsningen. På så sätt förses karaktärerna i *Själarnas ö* med sin egen agens när de återger sina berättelser, vare sig det sker genom narrativ eller genom kroppsliga känslor. När vi ger akt på berättelserna, inte bara genom deras narrativa intryck utan också deras kroppsliga manifestationer, kan vi blotta en helt annorlunda uppsättning förklaringar bortom ett simpelt uttalande eller en simpel förklaring beträffande någons psykiska sjukdom. I det följande kommer jag att fokusera på Kristinas och Ellis kroppsliga narrativ för att undersöka hur deras levda erfarenheter är autonoma i relation till externa sociohistoriska tolkningar.

---

patient”. Stephen L. Daniel, ”The patient as text: A model of clinical hermeneutics”, *Theoretical Medicine* 7, 1986:2, s. 208; jfr. Spencer, ”Narrative medicine”, s. 316.

Som tidigare nämnts är Kristina särskilt intressant i relation till romanens strävan efter representation av kroppsliga känslor eftersom hon är den karaktär som har svårast att uttrycka sig narrativt. Romanen skildrar Kristina i slutet av hennes liv, då hon varit ”katatonisk i mer än tio år”.³⁸ I romanen använder Holmström kursiv för att beskriva karaktärernas tankar, så vi får beskrivningar som ”*så gott det är att vara*, tänker hon [Kristina]. *Så gott att finnas till*”.³⁹ I övrigt får det som inte uttrycks verbalt utlopp genom kroppsliga känslor. De berättelser som växer fram när kroppsliga känslor och därpå följande affektiva förbindelser uppdragas, skildrar ett annorlunda perspektiv på individerna i romanen såväl som på deras handlingar. Detta är särskilt viktigt när man undersöker möjliga kausaliteter och konsekvenser av att Kristina dränkt sina egna barn. Läsaren får kämpa med att försöka urskilja Kristinas inre drivkrafter. Själv står hon handfallen inför sina egna handlingar:

Jag var en annan då, tänker hon, en annan och ändå inte ...

Hon ruskar på huvudet. Tanken tycks henne inte tillfredställande [sic]. Den ger henne inte svaret på hur den som hon var kunde göra det hon hade gjort, och hon sitter i den ljumma vinden och stirrar ut mot havet och låter smärtan treva sig fram genom kroppen och känna på varje sena och kota. Hon måste låta allting komma och det måste få passera igenom henne.⁴⁰

Två saker är värda att notera här. För det första upplever Kristina en känsla av dissociation från den egna handlingen, en känsla som också visar sig vara kroppslig. Två sidor senare påpekar berättaren: ”Kroppen kändes domnad, inte som hennes egen, och ibland tyckte hon att hon flöt omkring inne i den”.⁴¹ Faktum är att den indirekta anföringens framträdande position i romanens berättande i tredje person ytterligare åskådliggör de tankar och inre upplevelser som karaktärerna

38. Holmström, *Själarnas ö*, s. 276.

39. *Ibid.*, s. 100.

40. *Ibid.*, s. 72.

41. *Ibid.*, s. 75.

själva ibland inte lyckas uttrycka. Detta utgör ett ytterligare lager av berättande och tillåter att fler narrativ och känslor blottas. Det är också ett ytterligare grepp i en roman som strävar efter att försäkra att allt det som är osynligt, särskilt vad gäller upplevelser, uppdragas och kanaliseras i någon form av uttryck. Men, för det andra ser vi också att Kristinas kroppsliga känslor ofta visar sig vara överväldigande och plågsamt påträngande i de stunder då hon är mottaglig för dem. Smärtan hon känner påverkar varje tum av hennes kropp, och sådana känslor är naturligtvis inte behagliga. Då hennes barn drunknar beskrivs Kristina som överväldigad av ”den där känslan, den besynnerliga, illavarslande och förlamade känslan, som på sistone har börjat ta över allting”, vilket ytterligare förstärker omfattningen av de fula känslorna i hennes kropp.⁴²

Detta är ett helt annorlunda narrativ än en enkel ögonblicksbild av en galen mor som dränker sina egna barn.⁴³ Detta att Kristina dränker sina barn bärs upp och omgärdas av ett stort antal känslor som har plågat henne trots att hon inte talar om dem: ”Och hon teg om ensamheten som plågade henne under de långa och enformiga dagarna i stugan. Teg om längtan efter mor och far. Teg om ledsenheten som fyllde henne och som hon inte fann någon förklaring till. Teg om tröttheten.”⁴⁴ Uppreandet av verbformen (”teg”) i detta citat bidrar till känslornas överväldigande intryck, trots att det ställs mot Kristinas tystnad.

Snarare än att karaktärerna skulle vara subjekt vars närvaro och varande i världen osynliggörs, bekräftar representationerna av karaktärernas kroppsliga och förkroppsligade känslor karaktärernas existens som aktörer som är kapabla att både skildra sina egna berättelser och att påverka andra – också när de inte längre kan föra sin egen talan (som i Kristinas fall), eller när de vägrar uttrycka sina känslor. Till och med när Kristinas fysiska förmågor blir nedsatta påverkar hennes närvaro ändå Sigrid:

---

42. Ibid., s. 19. Här lånar jag också vokabulär från Sianne Ngai. Se *Ugly Feelings*, Cambridge: Harvard University Press 2005.

43. Vi får också ett närmare perspektiv på Kristinas, och även hennes mor Hilmas inre erfarenheter av barnens död till exempel i kap. 14.

44. Holmström, *Själarnas ö*, s. 74–75.

Karin brukar använda hennes [Kristinas] fingrar som cigarethållare. Då blir Sigrid ond.

”Hon är fortfarande en människa! Visa lite respekt!” brukar Sigrid säga, och då ger Karin henne en tyst och mörk blick.

”Hon är en levande död. Bättre för henne om hon ruttade bort.”

Ibland är Sigrid benägen att hålla med. Vad är det för vits med att hålla detta liv levande?

Men, tänker hon sen, det som pågår inne i Kristina vet vi inget om.

Det är inte vår sak att döma vilka som ska få leva och vilka som ska dö.

Det beror på Gud.⁴⁵

Det blir tydligt att Kristina fortfarande gör ett affektivt intryck på Sigrid. Sigrid kommer till insikt om att den yttre världen som både hon och Karin ser inte på något sätt reflekterar Kristinas inre värld och hur den fungerar. Denna scen mellan Sigrid och Kristina illustrerar också vad som kan anses vara ”gemensamma känslor”,⁴⁶ känslor som uppkommer genom affektiva krafter ur och mellan personers kroppsliga närvaro. Ahmed konstaterar att ”känslor handlar just precis om intimiteten i ett ’med’; de handlar om den intima relationen mellan själv, objekt och andra”.⁴⁷ I denna scen utjämnar de gemensamma känslorna hierarkin mellan kroppar med och utan funktionshinder – Kristinas och Sigrids – och banar väg för att Sigrid ska se Kristina som en människa. Här är det också värt att notera Sigrids insikt om att hon inte har tilldelats ansvaret ”att döma vilka som ska få leva och vilka som ska dö”. Detta är viktigt, eftersom sjuksköterskan Sigrid representerar det medicinska fältet. En sådan inställning till patienter trotsar den dominerande, mestadels mansdominerade vetenskapliga diskursen i romanen, en diskurs som försöker genomsyra den sociala kunskapen men som ofta inte har någon direkt erfarenhet av patienterna. Jag återkommer till denna poäng, men för att förstå Sigrids roll fullt ut är det nödvändigt att förstå det rum där hon och de andra karaktärerna verkar och utvecklas.

45. Ibid., s. 172. Kursivering enligt original.

46. ”feelings-in-common”, i Sara Ahmed, ”Collective feelings. Or, the impressions left by others”, *Theory, Culture & Society* 21, 2004:2, s. 27, <http://doi.org/10.1177/0263276404042133>.

47. Ibid., s. 28.

KARIN OCH ELLI – BAND OCH MOTSTÅND

Ön öppnar sig som ett eget mikrokosmos långt från tidens stora händelser: ”rykten om krig kan inte störa friden på ön, inte bryta de regelbundna livsmönster som lokalbefolkningen har arbetat ut under generationer av stillsamt skärgårdsliv.”⁴⁸ De som har bott där länge längtar inte längre efter yttervärlden, som Karin. Vissa patienter har blivit bortglömda eller övergivna av sina familjer. Andra – som Elli, som fortfarande har familj på utsidan – hoppas alltså på att bli utskrivna. I följande citat ser vi hur Karin och Elli ser på sina individuella situationer på ön:

”Nej, lyssna på mig. Just nu, dit du vill, där borta, går människor till sina arbeten. De stiger upp tidigt, de är trötta, de gnetar på i sin gråa, trista tillvaro, varje dag, går till arbeten de hatar med människor de avskyr, arbetar för förmän som de helst av allt skulle vilja köra kniven i halsen på, sliter ut sina kroppar för småslantar så att någon annan ska bli rik, oroar sig för pengar, för brödfödan, för barnen, för sina gamla, sjuka föräldrar som ligger hemma i sina stugor där ingen har tid att sköta om dem eller komma och hälsa på dem. Det är en hård värld, och vissa är för mjuka för den. Vissa bara ... glider undan.”

Karin tar en paus och tittar ut över havet.

”Och här sitter vi. Du och jag. Och ja, visst arbetar vi här i hospitalet också, men det är för oss själva vi arbetar, och om vi inte vill arbeta så arbetar vi inte. Vi får mat ändå. Vi får bli kvar i sängen och vila om vi vill. Och vi kan sitta här, just nu, tillsammans, medan världen där borta”, hon gör en slapp gest med handen mot fastlandet, ”forsar fram utan oss.”

”Men vi är inte fria, Karin!” säger Elli.

”Vet du vad? Det är inte de heller.”

Karin sätter sig upp. De sitter tysta en stund och Karin vilar armarna mot knäna och hakan mot armarna.

”Jag älskar den här platsen”, säger hon sedan. ”Det här är mitt hem.”⁴⁹

48. Holmström, *Själarnas ö*, s. 128.

49. *Ibid.*, s. 265.

Denna scen är representativ för de band som Karin och Elli upplever att de har – eller saknar – gentemot ön. Ellis motstånd är tematiskt för hennes karaktär i och med att hon hela tiden trotsar medicinska diagnoser. Doktor Mikanders diagnoser ”dementia praecox. Tidigt begynnande galenskap. Grav psykopati. Hypersexualitet” är tolkningar av hennes beteende och kroppsconstitution, tolkningar som enligt Elli inte överensstämmer med hur hon ser på sig själv.⁵⁰ Hon motsätter sig konsekvent att bli förknippad med de andra patienterna på ön. Men här erbjuder Holmström ingen insikt gällande diagnosernas vetenskapliga grund. Än en gång föredrar *Själarnas ö* att se närmare på Sjalökvinnornas verkliga, levda erfarenheter i stället för att anpassa dem till externa tolkningar som tenderar att vara irrelevanta för hur de ser på sina egna liv.

För Elli innebär frihet att kunna välja att inte leva genom diagnoserna. Frihet innebär också att kunna lämna ön. Men kanske är det också en återspeglning av Ellis historiska situation att det pris hon betalar för sin frihet är en rashygienisk operation. Karin påminner henne om att det är ”en frihet som du betalar för med din egen kropp”, men Elli väljer att genomgå operationen ändå.⁵¹ Hon får lämna ön, men Karin stannar kvar. Elli har en kropp som står emot vetenskapliga diagnoser och söker frihet, men den har heller inte något annat val än att betala sin tribut till historiens ofta kompromisslösa maktstrukturer. För Karin är frihet däremot just en separation från världens förehavanden bortanför ön. Till skillnad från Elli väljer hon att stanna kvar. För Karin innebär det vardagliga i deras existens på ön frihet från den ”hårda världen” utanför.⁵² Förpliktelse i världen utanför ön präglas av ledan i en trivial existens där man har en överväldigande mängd ansvar. Känslor av enkelhet och ansvar bara för det egna innebär för Karin en frihet som världen utanför inte kan erbjuda. Faktum är att isoleringen på ön gör det lättare för gestalter som Karin att knyta an till människor som placerats i samma kategori som de själva. Som jag konstaterade ovan är de ”de oönskade”, och nedan kommer jag att visa att de är de ”obekväma” sinsemellan.⁵³

---

50. Ibid., s. 162.

51. Ibid., s. 267.

52. Ibid., s. 265.

53. Ibid., s. 71.

ÖN SOM PLATS FÖR GEMENSKAP

Känslan av samhörighet genom situering i ett socialt isolerat och annangjort rum blir central för karaktärernas sätt att knyta an i relation till ön. Det är just öns isolering som ger dem en känsla av tillhörighet, som vi ser i Karins fall ovan och också i Kristinas situation:

Och hon tänker då att detta också kan vara ett slags hem, för sådana som har kommit till sin vägs ände och slutat här [...]. För henne hade det varit skönt att komma bort. En plats med bara kvinnor [...]. En som tillhörde, även om de alla var utstötta tillsammans.⁵⁴

På Sjölö är den separation kvinnorna upplever något som samhället tvingat på dem: det är en social separation lika mycket som en rumslig. Den nya början de upptäcker där visar sig dock vara meningsfull. Ön blir deras ”gemensamma värld”, det vill säga ett offentligt rum för gemensamma upplevelser.⁵⁵ Här förstår jag gemensamhet inte som en individualisering av upplevelser, eftersom kvinnorna kommer från olika sociala och upplevelsemässiga förhållanden, utan snarare som att öns gemensamhet hänför sig till det kollektiva rum där kvinnorna möter upplevelser som inte är deras egna men som de kan känna igen sig i.

Men känslan av samhörighet på ön är inte friktionsfri och okomplexerad. För att nyansera de motstridiga känslor som till exempel Sigrid har gentemot sin placering på ön kommer det att vara fruktbart att beskriva dem som känslor av ”obekvämlighet”. Enligt Lauren Berlant upplever vi att andra människor är obekväma, eftersom deras närvaro och relation till oss bryter ner vår syn på självbestämmande. Tillsammans med andra människor är vi tvungna att justera vårt sätt att se på oss själva och modifiera hur vi uppfattar vår existens.⁵⁶ På detta sätt kan andra människor uppfattas som obekväma i den mån vi kan uppleva obekvämlighet. Blicken och känslan kan vända sig i båda riktningarna, men i slutändan avspeglar de vår status som kän-

54. Ibid., s. 82–83.

55. Här hänvisar jag till Hannah Arendt, *The Human Condition*, Chicago: The University of Chicago Press 1998, s. 53.

56. Lauren Berlant, *On the Inconvenience of Other People*, Durham: Duke University Press 2022, s. 2–11.

nande och existerande subjekt. Det är en relation som återspeglas i vår närvaro i relation till andra människors närvaro. Det visar sig att vår självuppfattning inte är oberoende av influenser från andras närvaro runt omkring oss. Obekvämlighet är därmed en hermeneutisk känsla som tvingar oss att justera tolkningen av våra jagidentiteter, eftersom andra människor ständigt kretsar kring och påverkar våra liv. Denna känsla av obekvämlighet är en av de drivande krafterna bakom Ellis vilja att lämna ön, eftersom hennes möte med människorna på Sjalö tvingar henne att ompröva sin identitet. För Kristina, Elli och Sigrid blir deras situation och plats på ön hur som helst en chans att företa sig något nytt tack vara möjligheterna till justering av den egna identiteten.

En del av karaktärernas nya begynnelse och omtolkning av sina egna identiteter utgörs av en omprövning av relationen till deras marginalisering. Detta gäller i allra högsta grad Sigrid. Holmström konstaterar i en intervju med Marit Lindqvist:

Hon är ung och i samma ålder som en del av patienterna, och stundvis är hon rätt ambivalent i sin syn på sig själv. Flera gånger återkommer hon till frågan om vad som skiljer henne från patienterna, vad som gör att hon anses vara friskare än de.⁵⁷

Berättaren visar hur Sigrid börjar ompröva sin känsla av tillhörighet på ön när hon reflekterar över sin relation till världen utanför den: "Samhället älskar inte Sigrid heller, men det accepterar henne för att hon gör nytta. Gör du ingen nytta står du ute i kylan [...]. *En av dem? Knappast. Men i alla fall alltid kvar någonstans.*"⁵⁸ Den här scenen skildrar Sigrid i reflektion kring stenristningar där hon har mejslat in också sitt eget namn bredvid patienternas och de andra sjuksköterskornas. Här syns hennes ambivalens fortfarande. Men det faktum att hon ristar in sitt eget namn visar på en upplevelse av tillhörighet med alla de människor som har tillbringat sina liv på öarna. Ristningarna förkroppsligar också Sigrids och de andras permanenta

57. Marit Lindqvist, "Vansinniga kvinnor vid vatten"; jfr. Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering*, s. 286.

58. Holmström, *Sjalarnas ö*, s. 196.

närvaro i öns historia. När hon tänker ”En av dem? Knappast” försöker hon separera sin identitet från öns invånare. Men i och med att hon har sitt namn, sin identitet, inristat på stenen utmärker hon sig själv som tillhörande kategorin och rummet ”obekväma människor” på ön. Hennes icke-identifikation som patient på ön modifieras ständigt av hennes interaktion med patienterna. Senare i romanen, när nyheterna om kriget når ön, ser Sigrid inte längre de hierarkiska skillnaderna mellan henne själv och patienterna, utan betonar deras förenande identitet som människor som bebor institutionen på ön: ”Vi har ett hospital fullt av människor som inte har kunnat ta sig samman! Kvinnor som mig!”⁵⁹ Därmed är känslan av samhörighet inte alltid en lätt upplevelse. Den är knuten till känslor av obekvämlighet och tvingar invånarna, nya som gamla, att se sig själva i ett nytt ljus i relation till deras gemensamma närvaro med andra invånare.

Därmed utrustas karaktärerna med nya band och nya sätt att känna, något som isoleringen till trots låter dem rekonstruera en gemenskap som motstår skildringar av medlemmarna som osynliga figurer. Ön som en gemensam värld blir en plats där känslomässighet är möjligt, något som Ahmed beskriver som ”lyhördhet och öppenhet inför andras världar”.⁶⁰ Detta förklarar också varför Kristina gör intryck på Sigrid till och med under sina tysta, senare år. Det förklarar också varför romanen antyder att Elli och Karin återförenas på Sigrids begravning i slutet av romanen. Detta visar hur mycket Sigrid har påverkat dem båda, eftersom Ellis och Karins relation signalerar en möjlighet för bestående förbindelser att slå rot på ön och bestå bortom den – till och med när Elli och Karin så småningom når sin frigörelse från Själs tvång. Förbindelser som skapats på ön och genom ön är svåra att splittra. Ett rum som Själo, som det skildras i romanen, möjliggör affektiva vägar för att kanalisera dialogiska identitetsassociationer. Trots öns samhällliga begränsningar blir det ett rum för förståelse av den Andra som gestalter som Sigrid kan känna sympati med, eftersom deras gemenskap på ön i sig själv är en Annan i relation till världen utanför. För läsaren öppnar ett verk som *Själarnas ö* i slutändan en

---

59. Ibid., s. 305.

60. ”a responsiveness to and openness towards the worlds of others”. Ahmed, ”Collective feelings”, s. 28.

möjlighet till förståelse av försummade, tystade eller helt enkelt anorlunda narrativ – och därmed utgör den ett etiskt ställningstagande.

NARRATIV ETIK – ATT GÖRA DET OSYNLIGA MÖJLIGT

Som en motberättelse till negativa föreställningar om upplevelser av psykisk sjukdom ger *Själarnas ö* inte bara sina karaktärer utan också sina läsare förmågan att trotsa de historiska maktstrukturer som fortsätter fördriva dessa gestalter till samhällets marginaler. Som Spencer precisat frågar,

*Hur är det med berättelsens kraft att belysa de sätt på vilka en individ kan förstå en sjukdomsupplevelse – när till exempel ett dominerande kulturellt narrativt manus är skadligt eller hjälpsamt, normativt eller befriande?*⁶¹

På ett liknande sätt menar Ahlbeck att problemet med medicinska diskursers maktanspråk blir mer komplicerat om patienter ses som aktiva subjekt som deltar i dem.⁶²

Själarnas ö uppmanar oss att se bortom paraplybegreppet psykisk sjukdom och undersöka de affektiva livet hos människorna som bebodde Sjalö. Att bara rubricera ett beteende och tillstånd som psykisk sjukdom medför förvisso en risk att tysta deras identitet.⁶³

Själarnas ö uppvisar sådant motstånd mot tystande som beskrivits ovan. Romanen ifrågasätter de meningsskapande processerna hos vetenskapliga auktoriteter som definierar psykisk sjukdom och kastar ett ironiskt ljus över dem:

För det må vara herrarna i städerna, i Åbo och Helsingfors, som skriver om alla de kvinnor som finns i detta rum, men det är sådana

61. "What about the power of narrative to illuminate the ways in which an individual might understand an illness experience – when, say, a dominant cultural narrative script is harmful or helpful, prescriptive or liberating?". Spencer, "Narrative medicine", s. 311. Kursivering enligt original.

62. Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering*, s. 47.

63. Jfr. Johanna Holmström, "Den sköna, galna flykten. En essä om mitt liv med Sylvia Plath", *Historiska och litteraturhistoriska studier* 94, 2019, s. 188, <https://doi.org/10.30667/hls.82246>.

som Sigrid som i sista hand fattar besluten. Inte läkaren med sina utlåtanden, utan sköterskorna som delar varje dag med patienterna i nöd och lust [...] Men de skriver inte i avisorna och de bereder inga utlåtanden som leder till lagar. Det gör läkare med namn som Roland Ceder, Edward Waselius, Marcus Silfverstråle. Och de har aldrig satt sin fot på någon anstalt.⁶⁴

Holmström uppmanar sina läsare att se bortom maktens vetenskapliga strukturer och uppmuntrar dem genom affektiva processer till förståelse för Självkövinnornas levda erfarenheter. De manliga läkarna ges möjlighet att styra de diskurser som påverkar kvinnorna på Själv, men det är de kvinnliga sjuksköterskorna som delar en gemensam värld med dessa kvinnor. Detta förenklar ändå inte situationen. De bedömningar sjuksköterskorna gör är ofrånkomligen sammanflätade med denna historiska väv av vetenskapliga tolkningar. Risken att institutionella diskurser fördunklar förståelser av levd erfarenhet kvarstår. Men åtminstone vad gäller sjuksköterskorna på Själv är avståndet till patienterna inte lika stort som för Ceder, Waselius och Silfverstråle. Det finns fortfarande hopp om att sköterskornas sätt att behandla och förstå sina patienters tillstånd är mer öppna för de senares livsberättelser och mänsklighet.

Om de ”mest etiskt starka” narrativen är de som utmanar våra föreställningar om etiska möjligheter och ger ytterligare agens att handla,⁶⁵ ligger kraften hos *Själarnas ö* i dess förmåga att genom mångskiftande skildringar av de levda erfarenheterna på ön utveckla och rent av komplicera de frågor och problem som omger våra föreställningar om psykisk sjukdom. Detta att romanen inte erbjuder fläckfria representanter (både Kristina och Elli, till exempel, skickas till ön på grund av brottsliga handlingar) utvidgar synkretsen där vi kan ifrågasätta våra idéer om upplevelser av psykisk sjukdom. Vi ställs inte inför entydiga karaktärer vars drivkrafter och beslut är explicit skildrade. I stället får vi både skymtar av karaktärernas affektiva liv och ögonblicksbilder av deras tankar. Sammantaget innebär detta att

64. Holmström, *Själarnas ö*, s. 240.

65. Se Meretoja, *The Ethics of Storytelling. Narrative Hermeneutics, History, and the Possible*, Oxford: Oxford University Press 2018, s. 97.

karaktärerna får fritt spelrum att berätta sina egna historier och visa upp sina livserfarenheter. Läsarens uppgift är inte att lägga fram sin egen bedömning av deras inre liv och externa handlingar, utan att lyssna på berättelserna de uttrycker och förmedlar.

För att återgå till Sigrid kan man säga att hon därmed representerar den etiska hållning till glömda berättelser som romanen för fram:

Inne i översköterskans arbetsrum förvaras patientjournalerna. Sigrid lär sig hitta bland de växande hyllmetrarna. Sorterar, läser och arkiverar. De andra skrattar åt henne och retas med henne för att hon är så omständlig. Nya Sigrid. Allt vill hon veta. Precis allt om patienterna. Varifrån de har kommit, vilka de är, vad det är som plågar dem.⁶⁶

Sigrid förkroppsligar den uppriktiga nyfikenhet som romanen uppmanar sina läsare att anamma. Hon förstår att hennes strävan att lära känna patienterna djupare leder till ett etiskt tänkande som utifrån Meretoja inkluderar ”en öppenhet inför det okända och en vilja att föreställa sig andra möjliga sätt att leva, känna och tänka” även om empati inte förutsätter ingående kunskap om en individ.⁶⁷ Återigen måste vi ha i åtanke att patientjournalerna hon konsumerar är baserade på manliga läkares diskurs. Men Sigrids agens i egenskap av sjuksköterska som lever och interagerar med patienterna på ön separerar henne från dessa läkares kunskap. För henne, till skillnad från läkarna som skriver de dominanta narrativen, är patienterna levande människor med vilka hon identifierar sig på en jämlik och mänsklig nivå, som vi har sett. I och med att hon delar vardag med patienterna förkroppsligar hon också en form av tyst motstånd mot maktens mera framstående gestalter och diskurser.

Genom sin slutligen jämlika inställning till patienterna och sina performativa empatiuttryck stör Sigrid det ojämna maktflödet och dess diskurser. Hon står för en individens makt som är förankrad i livets realiteter för att åstadkomma förändring i opposition till institutionaliserade maktsystem och deras hegemoniska regim, maktsystem

---

66. Holmström, *Själarnas ö*, s. 145.

67. ”an openness to the unknown and a willingness to imagine other possible ways of living, feeling, and thinking”. Meretoja, *The Ethics of Storytelling*, s. 91.

som är avskurna från sina egna återverkningar på det dagliga livet. På samma sätt som Ahlbeck i sin forskning undersöker betydelse och sätt att skapa och förstå betydelse genom brev från och om patienterna på Sjö, utrustar Holmström dessa patienter med en röst och en kapacitet till narrativ agens genom att öppna litteraturens etiska dimension och fantasirika möjligheter.⁶⁸ På så sätt ger hon också sina läsare förmåga att påverkas av och eventuellt påverka de narrativ om psykisk sjukdom som finns i omlopp. När hennes läsare möter karaktärerna på Sjö ställs de inför samhällets osynliga och förbisedda. Och när läsarna möter dessa Andra och affektivt upplever deras livsberättelser blir de bättre rustade att se sig själva i andra.⁶⁹

SJÄLARNAS ÖGON

Titeln på denna artikel inleds med frågan om narrativen i *Själarnas ö* är isolerade. På sätt och vis skulle det vara frestande att svara jakande på frågan, eftersom Sjöls isolering antyder att också narrativen som är i omlopp där är isolerade. Men som jag förhoppningsvis har visat är narrativen på ön, liksom själva romanen, i grunden dialogiska och affektivt laddade på olika sätt. För det första behandlar *Själarnas ö* både den maktdynamik och de historiska och sociologiska strukturer som påverkar mottagandet av och uppfattningen om en av romanens centrala frågor: psykisk sjukdom. Med utgångspunkt hos Foucault och Ahlbeck ser vi hur föreställningar om galenskap och psykisk sjukdom till sin natur själva är tolkningar, och därmed bär de med sig historiska och sociokulturella värderingar.

Romanen flyttar sin tyngdpunkt från dessa tolkningar, mot patienternas levda erfarenheter. Deras sjukdom är inte något som de frivilligt tar på sig, och inte heller är den ett tillstånd som läsaren inbjuds att själv diagnostisera. I stället blir de upplevelser av sjukdom som patienterna beskriver något att reflektera över i relation till deras identiteter och känsla av tillhörighet på ön. Att vara i det gemensamma rummet som ön utgör, på en socialt isolerad plats med andra obekväma människor, ger dem möjlighet att justera sin uppfattning om vilka

68. Se Ahlbeck, *Diagnostisering och disciplinering*, s. 23, 76–77.

69. Jag lånar dessa ord av Ricoeur, *Oneself as Another*.

de är. De hittar vägar till att upptäcka sig själva och till meningsfulla sammanhang, men inte genom samhällets vetenskapliga påbud och ordinationer, dess ofullkomliga dokumentation och operationer, utan genom kontakten med andra människor på ön, samhällets osynliga som icke desto mindre bär med sig livsberättelser som berör andra. På detta sätt är det patienternas villkor som ger dem möjlighet att påverka (som Kristina påverkar Sigrid) och påverkas av andra (som i relationerna mellan Elli, Karin och Sigrid), även om de skiljer sig markant från varandra.⁷⁰ Romanen decentraliserar också maktnätverk genom att stå i samklang med kroppsliga och förkroppsligade upplevelser som ger upphov till affektiva narrativ. Dessa narrativ i sin tur avslöjar en annorlunda aspekt på kvinnornas, särskilt Kristinas, upplevelser på Sjalö. De ifrågasätter den verbala berättelsens överlägsenhet och erbjuder läsaren nya sätt att förstå livsberättelser.

Med de ovan nämnda redogörelserna för olika narrativ uppmanar *Sjalarnas ö* sina motiv och läsare att intressera sig för såväl modeller för aktörskap och betydelseskapande som maktstrukturer på ett sätt som öppnar för förståelse av försummade narrativ. Romanen blir därmed en plattform för etisk förståelse och delaktighet, och den ger röst åt gestalter som antingen inte kan berätta sina egna berättelser eller som tystas av samhället. Som sådan fungerar romanen som ett hermeneutiskt rum där berättelserna, upplevelserna och inte minst Sjalökvinnornas affektiva och drabbade liv kan ägnas uppmärksamhet och ges erkännande. I egenskap av plattform verkar romanen som ett både metaforiskt och materiellt uttryck för en ny vision av ön, ett nytt sätt att se Sjalö – en omtolkning av den historiska ön, inbunden som en bok. Att se varandra innebär att bli delaktig av en gemensam värld, och detta inkluderar en värld av kollektiva subjektiviteter och narrativa identiteter.

Det hermeneutiska tänkesättet innebär att inget narrativ är en ö. Men ännu viktigare är att varje narrativ, eller livsberättelse, kan påverka andra, till och med när vårt möte med dem i förstone är obekvämt. Och när vi är uppmärksamma på de osynliga och de röstlösa utvidgas vår uppfattning av världen och vår existens vartefter vi börjar se de

---

70. Jfr affektteorins språk ("att påverka" och "påverkas") i Gregg & Seigworth, "An inventory of shimmers", s. 1–2.

olika möjlighetshorisonterna genom andras ögon. På samma sätt ger *Själarnas ö*, i egenskap av en samling berättelser och ett litterärt verk, läsare möjlighet att se dess karaktärer och dem de representerar i ett nytt ljus. Därigenom deltar läsarna i en omprövning av de skikt genom vilka Självkvinnornas liv filtreras och förstås i historiens och kulturens gång. Det finns en ö av själar i varje individuell livsberättelse på Sjalö, denna andra ö av själar. Man behöver bara se genom deras sjäalars ögon för att varsebli dem, och därigenom bygga en delad värld av ymniga och berikande möjligheter.

Översättning från engelska: Hanna Labdenperä